

Člověk jako součást stvoření v teologii Dumitru Stăniloae (2. část)

[Část první.](#)

3.4 Cesta člověka k Bohu skrze stvořený svět

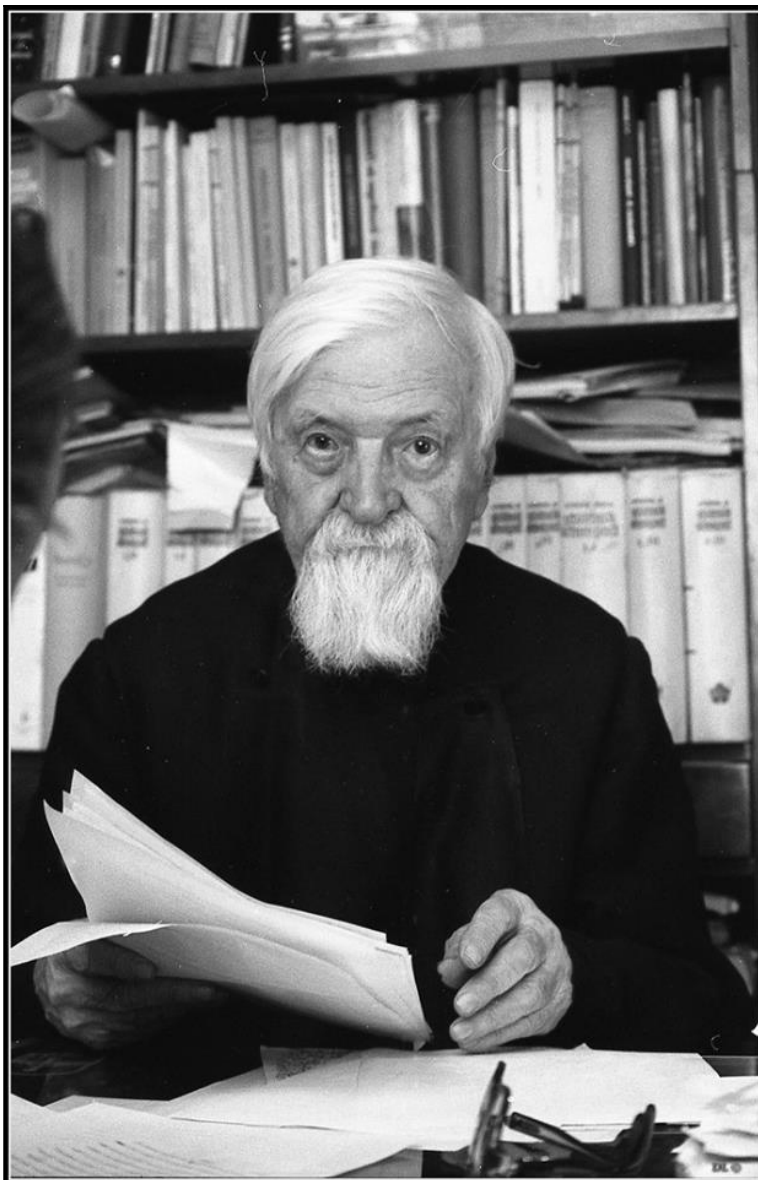
Fakt existence světa je počátkem zkušenosti, která je dále zpracována teologickým diskursem. Pro Stăniloae je klíčová jednota přirozeného a nadpřirozeného charakteru zjevení (Galileo: kniha přírody a kniha Písma). Hned na počátku jeho klíčového spisu klade rumunský teolog jako jednu z hlavních tezí jednotu obou pramenů zkušenosti s Bohem:

Pravoslavná církev neodděluje přirozené zjevení od nadpřirozeného. Přirozené zjevení lze poznat a plně pochopit ve světle nadpřirozeného zjevení, přirozené zjevení je dáno a udržováno stálou Boží tvořivou činností.¹

Pro Dumitru Stăniloae je stvořený svět nikoliv v opozici k milosti a k nadpřirozenému zjevení, nýbrž ve vzájemném doplňujícím se vztahu, tak jak je viděl Maxim Vyznavač, jako kontinuitu, nikoliv jako protikladné fenomény. Rozdíl mezi nimi není v obsahu zjevení, nýbrž v intenzitě a směřování jejich výpovědí. Pro Maxima je podstata přírodního zákona (physikos nomos) ekvivalentní s podstatou zjeveného zákona (graphos nomos), pramenem obou je Bůh. Pochopíme-li přírodní zákon duchovním způsobem, pak oba zákony mluví stejným jazykem².

Stăniloae tvrdí, že přirozené zjevení prostřednictvím stvořeného řádu není jen rámcem, pódium, scénou pro skutečnost nadpřirozeného sebezjevujícího aktu Božího. Je to spíše sklo, okno, průhledná realita, kterou k nám vstupuje Boží iniciativa. Nadpřirozená iniciativa vstupuje a je adresována do přirozeného řádu věcí. Aktivizuje, urychluje vnitřní pohyb přirozené reality směrem k Bohu, tak jak byla od počátku Bohem zamýšlena. Nadpřirozené zjevení není pouhou zprávou, „dopisem od Boha k lidem“, nýbrž je nasvícením, objasněním toho, co je v přirozeném řádu inherentně přítomno – výpovědi o Tvůrci³.

Tento akcent jednoty nadpřirozeného a přirozeného není jen úvodním motivem hlavního textu rumunského teologa, ale také předznamenává styl uvažování Dumitru Stăniloae v celém spektru teologického zájmu - snad lze mluvit o jeho vlastní metodě, která vidí klasická teologická témata prizmatem kontinuity přirozeného a nadpřirozeného.

Jedna ze základních charakteristik lidské zkušenosti se světem je jeho poznatelnost, uchopitelnost intelektem, jeho logická a rozumová struktura. Svět je poznatelný, lze jej pochopit a prohlédnout. Svět má schopnost unést smysl, logos, logický charakter pro poznávajícího člověka. V racionalitě světa, v jeho zákonitostech struktury, růstu a hierarchické stavby vidíme kosmos a ne chaos. Tím nás přirozený svět odkazuje, jakoby šifrou, kterou máme rozluštit, na Rozum jiného řádu, který je zdrojem logiky, struktury a poznatelnosti.

Stăniloae, podobně jako Maxim Vyznavač, vidí ve světě pravzor pochopení lidstva volaného a pozvaného Bohem. Stejně jako smysl existence stvoření na subpersonální úrovni (např. zvířat, rostlin) je naplněno ve vztahu k člověku, který vidí jejich význam, smysl a cíl v celku světa, tak podobně finalita lidské existence dává smysl ve vztahu k nekonečné a věčné bytosti, k Bohu. Základní charakteristiky lidské existence jsou pro Dumitru Stăniloae dvě: vědomí sebe sama a svoboda. Tyto dvě primární vlastnosti každé lidské bytosti umožňují zkušenost komunie, společenství s jinými, odlišnými bytostmi⁴.

Stăniloae dále rozpracovává svou vizi kosmické theose⁵, založené na nauce Řehoře Palamy, jehož učení o Boží podstatě a Božích energiích má v sobě jak charakter racionální reflexe, tak prvky imaginativní a kontemplativní. Neobrací se jen na rozumovou percepci a pochopení transcendentního Boha. Jde o přístup celostní, který bere v úvahu celistvost člověka, který „vidí“

srdcem. Podle Palamy je Bůh sice nad světem, avšak jeho Boží energie svět osvětlují, ozařují, proměňují. V centru Palamovy a Stăniloaeiho koncepce je Bůh sám, který se skrze svět ohlašuje a jehož lze v individuálních lidských životech zakoušet zevnitř.⁶

Stăniloae a zdroj jeho inspirace Maxim Vyznavač nehledají Boha mimo stvoření, mimo svět, nýbrž uprostřed něj, bez rizika pádu do panteismu. Bůh v jednotě se světem, a přesto ne totožný se světem, je Bohem, který ke stvoření a k člověku mluví jasnou řečí skrze Logos, skrze smysl světa, který odkazuje na Boha. Racionalita, logika a jasnost struktury světa je odkazem na Logos, smysl a cíl stvoření. V něm logoi jednotlivých stvořených bytostí nalézají smysl a cíl. Člověk, který poznává svět, poznává Stvořitele skrze jasnost, logiku, smysl, Logos celku. Struktura poznávající lidské mysli a struktura světa jsou komplementární, a v jejich spojení září Bůh skrze transparentci stvořených věcí.

3.5 Theose

3.5.1 Pohled na spásu a na theosi v díle Dumitru Stăniloae

Jaký je cíl stvoření? Jakou roli hraje spása v dramatu vesmíru a v příběhu člověka? Jaké je cílové určení stvoření a jakou roli v něm hraje člověk?

Jak klasické pojetí křesťanských dějin spásy (stvoření, pád, zjevení vrcholící v Kristu, eschatologie) tak moderní pokusy tento příběh převyprávět (viz např. Teilhardův koncept bodu Alfa a bodu Omega) mají společný charakter lineárního plynutí času. Podle Dumitru Stăniloae je cílem stvoření Bůh, naplnění Bohem, zbožštění, deifikace, theose. Tento cíl v sobě zahrnuje mimo jiné také spásu (tak drahou křesťanskému Západu), tedy záchranu od ničivých sil ne-bytí, ne-existence, či tradičně řečeno: hříchu.

Klíčovou pro dějiny světa (a tedy i dějiny spásy a theose) je událost Vtělení - inkarnace. Slovo (Logos) se stalo tělem, a svým božstvím pozvedá lidství (a s ním celý svět) k novému způsobu bytí pro Boha a v Bohu, s Bohem uvnitř. Vtělení ve východním pojetí není jen něco, co napravuje důsledky nepovedeného začátku. Jde o spojení Boha a jeho stvoření, které bylo v plánu ještě před pádem⁷.

Vtělení a příchod Krista na svět jako dítě Bohorodice lze vnímat jako událost v lidských dějinách a přiřadit jí historické souřadnice místa, času děje. Lze jej však vidět také v kontextu dějin celého kosmu jako událost vskutku kosmického řádu, jako průsečík roviny lidské - roviny světa - s Božím aktem záchrany a sdílení. Tato událost nejen napravuje minulost a její nedostatky, propasti a temná místa. Nejde o nahrazení stávající, hříšné hmoty duchem, o odvrhnutí hmotného a tělesného. Jde v první řadě o prozáření stvoření Boží energií a nasměrování stvoření k zamýšlenému cíli - proměnění, transfiguraci. Jde o proniknutí, produchovnění, spiritualizaci, naplnění smyslem a o proměnu zevnitř Bohem, imanentně přítomným ve stvoření. Předchůt takového pojetí theose lze zakoušet v přítomnosti svatých osob. Kolem lidí, kteří jsou proniknuti Božím světlem, se koncentruje pozornost světa, který si uvědomuje a rozpomíná se na své prvotní určení. To nám chtějí naznačit legendární vyprávění o světcích, které poslouchají šelmy, a jimž naslouchají ptáci.

3.5.2 Světlo jako metafora milosti a božích energií⁸

Racionalita, účelnost a logická struktura světa ukazuje na Tvůrce, který sám je zdrojem racionality, logiky a smyslu, a zároveň tyto kategorie lidského porozumění světu nekonečně přesahuje. Vše co existuje, je zalito a prozářeno světlem Božím. V tomto světle jsme schopni porozumět světu a nahlédnout na něj jako na odkaz na Tvůrce. Celý svět je transparentním médiem, které prostředkuje světlo Boží. Toto médium by nemělo smysl, kdyby uprostřed sebe nemělo racionálního a sebe-vědomého příjemce světla, tedy lidské bytosti.

Naše zkušenost se světem a s Bohem je závislá na jazyku, kterým svět popisujeme, a jehož

prostřednictvím svět chápeme. Ve většině románských jazyků je slovo pro svět založeno na latinském vzoru mundus (např. monde ve francouzštině nebo mondo v italštině). Rumunština je v tomto směru odlišná - lume - svět je odvozeno od latinského slova lumen = světlo (srovnej v češtině: svět a světlo). Svět je pro Dumitru Stăniloae teofanií, vizuálně percipovanou zkušeností s Bohem. Svět je médiem, které je pro světlo Boží transparentní.

Pojem světlo v teologickém diskursu je sám odvozen od fyzické skutečnosti vidění, percepce a zraku. Je použito jako metafora chápání - jdeme-li ozářenou krajinou, vše je jasné a barevné, harmonické. Jdeme-li nocí, nevidíme souvislosti, klopýtáme a cíl cesty se nám ztrácí. U Stăniloae tak nabývá pojem světla zásadního významu v několika rovinách:

- Základní fyzická rovina, světlo stvořené⁹
- Racionalita, pochopení, světlo rozumu - světlo jako pochopení funkce světa
- Světlo jako pochopení smyslu, logoi věcí
- Nestvořené světlo, nestvořené Boží energie v palamovském kontextu

3.5.3 Theose jako cíl člověka a stvoření

Pojetí nauky o stvoření u Dumitru Stăniloae se pohybuje v napětí mezi dvěma póly, mezi počátkem, událostí stvoření (*creatio ex nihilo*), a mezi finálním určením světa: theosí. Počátek a konec jsou organicky spojeny dějinami spásy, dějinami theose. Jak událost stvoření, tak cíl světa - theose - odkazují na základní skutečnost Božího plánu se světem, který dějinám světa dává smysl a cíl. Důvod existence, kterým Bůh uvedl svět v bytí, je shodný s jeho cílem: sdílení vnitřního života Trojice s jinými bytostmi - stvořením. Bůh stvořil svět, aby tento měl podíl na Boží nekonečnosti a na vnitřním životě Trojice.¹⁰ Posláním a povoláním světa je být prostředkujícím médiem a prostorem pro theosi, pro jednotu stvoření s Bohem. Theose pro Stăniloae představuje maximální stupeň jednoty stvoření s Bohem, nejvyšší stupeň intimity. Vstup Boha do dějin světa je nabídkou, vydaností Boha vstříc stvoření. Tato nabídka theose, tohoto stupně intimity, vyžaduje od člověka odpověď. Tato nabídka a současně odpověď se v nejvyšší míře uskutečnila v události vtělení Syna.

Již jsme zmínili kněžský charakter stvoření, tedy úkol člověka o přírodu pečovat, a jeho svobodu přírodní zdroje používat k legitimním, dobrým cílům, a pomocí svého rozumu a citu přetvářet svět a nabízet Bohu plody své práce. Úkolem člověka je polidštit přírodu, dát jí vědomý rozměr, niternost subjektu, humanizovat. Podle rumunského teologa je prvořadým cílem člověka humanizace přírody, nebo jak říká Losský: vznik antroposféry.¹¹ Teprve humanizací přírody, tedy vědomého používání darů přírody v řádu daném Bohem a v maximální míře využívající a podporující potenciál jak člověka, tak přírody, dovršuje člověk své poslání být „antropokosmickou spojkou“¹².

Předobrazem tvůrčí činnosti člověka je Bůh sám. Jsme za svět zodpovědní, jsme logos stvořeného vesmíru, v člověku celá struktura světa nachází smysl¹³. Jen skrze člověka se světu dostává Boží milost a láska. Nejen lidská duše, ale také tělo člověka (a v rozšířeném smyslu slova je tělem člověka stvořený svět) je stvořeno podle Božího vzoru a je obrazem Božím. Jen působením lidské činnosti se rozšířené tělo člověka může stát logosférou, případně kristosférou a pneumatosférou¹⁴.

Je důsledkem zla a pádu, že mnohdy je přetváření darů přírodní sféry člověkem smutnou realitou destrukce a zkázy. Připomeňme všechny denní zprávy médií o ekologických katastrofách nebo odlišťujících silách násilí, zotročení a války. Je zjevné, že náš lidský svět má k dokonalosti daleko, ba naopak, někdy se zdá, že je přímo vydán všanc silám zla a destrukce. Spása a záchrana od zla je něco, co jako potřebu a jako zoufale chybějící prvek našeho lidského světa pociťujeme den co den.

Dumitru Stăniloae v souladu s patristickou tradicí nepovažuje skutečnost pádu a hříchu za jediný důvod spásného působení Otce, které vyvrcholilo vtělením Syna, jeho životem, smrtí, vzkříšením a sesláním Ducha. Boží plán deifikace, zbožštění, byl od počátku plánem, na jehož uskutečnění neměl

lidský hřích rozhodný význam. Deifikace, zbožštění, theose v sobě spásu zahrnuje. Tam, kde se na Západě příliš zdůraznila spásná činnost Boží, na Východě byl v teologickém myšlení zásadní pohled na theosi jako na cílový stav člověka a světa, který v sobě soteriologický moment zahrnuje. I po hříchu je svět a člověk stále součástí Božího plánu proniknout, prozářit celé stvořením Božím světlem. Naopak, svět a s ním člověk je povolán k dokonalosti života v jednotě s Bohem¹⁵. Stăniloae vyzdvihuje teologii naděje jako možný pohled na budoucnost světa.

3.5.4 Vztah spásy a theose

Spása

Je možné mluvit o budoucnosti světa v Bohu, pouze pokud Bůh může otevřít tyto neosobní přírodní cykly a transformovat je prostřednictvím člověka¹⁶. Pro činnost Boha ve světě je charakteristická kategorie novosti. Hle, já činím všechno nové, říká novozákonní kniha Zjevení (Zj 21, 5). Četné výroky Písma hovoří o nutnosti obnovy, změny smýšlení, o obnově ducha. U apoštola Pavla je nový duch protikladem starého textu zákona, stejně jako je vzkříšení v juxtaopozici ke smrti. Kristus je u Pavla koncem zákona, protože láska naplňuje smysl zákona (Ř 10,4 nebo Ř 13,10). V pohledu rumunského teologa na kosmologii je podstatný akcent na činnost Boží, která prolamuje neosobní přírodní cykly. Vláda svobody se na každém stupni vývoje vesmíru a přírody umocňuje. Primárním činitelem tohoto růstu ve svobodě je Bůh, k němuž se v jisté fázi vývoje světa připojuje jako spolutvůrce také člověk¹⁷.

Theose

Růst ve svobodě je růstem v lásce. Žádný dosažený stupeň růstu není absolutní, je odrazovým můstkem v dalším stupni růstu v lásce a v připodobnění Bohu. Dumitru Stăniloae cituje Maxima Vyznavače, který jako cíl stvoření uvádí komunio v Bohu, v němž se nerozplyneme, komunio, které nekončí a je bez hranic, které však neznamená zrušení hranic Já a Ty¹⁸. Stăniloae přidává ke dvojici Já - Ty (člověk a Bůh) třetí vrchol trojúhelníku: přírodu, tedy stvořený svět. Nelze myslet vztah člověk - Bůh než v trojúhelníku Já - Ty - příroda. Pro rumunského teologa je vrcholem theose přírody kosmická liturgie, konečná doxologie, ve které svět a člověk jsou v jednotě s Bohem, v jednotě, která respektuje a neruší hranice mezi Bohem a stvořením. Pojetí theose v sobě spásu zahrnuje, není však na koncept spásy jako záchrany či darování smyslu omezeno, je mnohem širší. Zahrnuje obnovu nejen pokřiveného vztahu člověka k Bohu (což je velké téma západní teologie), nýbrž obnovu a sjednocení celého stvoření se svým Tvůrcem v dynamice komunია Trojice.

4. Antropický princip

Tím, že předmětem teologie jsou skutečnosti, které nelze ve velké většině případů ověřit metodami pozitivních věd, tedy pozorováním nebo experimentem, je potřeba klást si vážně otázky po tom, zda realita teologie odpovídá realitě světa kolem nás. Dumitru Stăniloae si této potřeby byl vědom. Ve svých textech z oblasti teologické kosmologie a antropologie vždy znovu obrací svou pozornost na realitu stvoření a člověka a jejich empiricky ověřitelných atributů: omezenosti, časovosti, prostorovosti atd. Důvodem volby tématu čtvrté kapitoly mé práce, tedy představení konceptu antropického principu¹⁹, a jeho reflexe v díle rumunského teologa, je pozoruhodná koherence této filosofické koncepce s texty Dumitru Stăniloae.

4.1 Kontext přírodních věd ve 20. století

Počátek 20. století přinesl do přírodních věd dramatické změny paradigmatu dějin vesmíru. Descartovské schéma nekonečného prostoru a nekonečné časové linie, pohledu na čas a prostor jako na jakousi krabici, v níž jsou umístěny tělesa jako objekty přírodovědného poznání, mechanistický a deterministický optimismus fyziky 19. století - to vše ustupuje ze scény pod tlakem teorie relativity a

kvantové fyziky. Obecná teorie relativity, formulovaná Albertem Einsteinem, revidovala pohled na prostor a čas jako na danosti nezávislé na hmotném světě a spojila časoprostor s hmotou a s gravitačním polem, které s hmotou souvisí. Podobně kvantová fyzika v pohledu na mikrokosmos revidovala racionalistický koncept nezávislého pozorovatele, který může svět vnímat bez toho, aby jej svým pozorováním ovlivnil.

Objevy fyziky 20. století fascinujícím způsobem revidovaly postavení člověka ve světě. Duální charakter hmoty jako látky a pole, se v pohledu mikrokosmu jeví jako fluidní, a ostrá hranice mezi látkou a polem se stírá. Kvantová mechanika objevuje pravděpodobnostní jazyk, který vystihuje chování hmoty v mikrosvětě. Objekty mikrosvěta na atomární a subatomární úrovni jsou vzájemně propojené. Pozorovatel mikrosvěta zásadně ovlivňuje charakter pozorovaného děje. Realita mikrosvěta tak není něco objektivně daného a nezávislého na pozorovateli, nýbrž je výslednicí interakce pozorovaného a pozorovatele.

Poznámky:

[1](#) *The experience of God: orthodox dogmatic theology. Vol. 1*, str. 1

[2](#) *Maximus Confessor: Ambigua, Patrologia Graeca*, 91: 1149C - 1152B, in *The gift of the world : an introduction to the theology of Dumitru Stăniloae* / Charles Miller, Edinburgh: T. & T. Clark, 2000, str. 29

[3](#) Nadpřirozené zjevení posouvá přirozené zjevení do jasnějšího světla. Viz *The experience of God: orthodox dogmatic theology. Vol. 1*, str. 1

[4](#) Je-li vyšší vztah mezi osobami uskutečněn v komuniu, pak náš plný a trvale naplňující vztah musí spočívat v komuniu s bytím, které je osobního rázu a které je obdařeno nekončící svobodou. *The experience of God: orthodox dogmatic theology. Vol. 1*, str. 10.

[5](#) *Christologische Symphonie von Mensch und Welt*, str. 184

[6](#) *The experience of God: orthodox dogmatic theology. Vol. 1*, str. 126

[7](#) To je rozdíl ve srovnání s klasickým západním pojetím, kde Kristus přichází poté, co Bůh vidí spoušť a bídu lidstva.

[8](#) *Christologische Symphonie von Mensch und Welt*, str. 179

[9](#) K této základní fyzické rovině pojmu světlo se Stăniloae nevyjadřuje, nicméně je základem jeho dalších významových vrstev.

[10](#) *The experience of God : orthodox dogmatic theology. Vol. 1*, str. 169

[11](#) *Orthodox Theology: An Introduction*, V. Lossky, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood NY, 1978, str. 71 in: *The experience of God : orthodox dogmatic theology. Vol. 2*, str. 112, pozn. č. 95

[12](#) Pro rumunského teologa je člověk „kosmos v malém“, *mikrokosmos*. Svět naopak je „člověkem ve velkém“ - *makroanthropos*. Člověk je plně člověkem tehdy, pokud v sobě obsáhne svět, stvořenou realitu, fyzickou, duševní i duchovní. Vesmír si v člověku uvědomuje sebe sama, je vysvobozen z determinujících, zotročujících sil přírodních procesů a zákonů, a je povolán ke svobodě. Racionální struktura světa je dar Boží člověku. Zde se nachází *logoi* stvořených bytostí, v racionální, rozumové, jasné a přehledné hierarchii stvořeného světa. Člověk je povolán a pozván Bohem darů světa užívat, růst prostřednictvím jejich užívání a prostřednictvím privace, pokud jsou mu odňaty (askeze), a nakonec je vrátit proměněné svému Tvůrci (kněžský charakter lidské práce). Tak se *logoi* stanou

prostředkem *dia-logu* s našimi bližními a *dia-logu* mezi Bohem a námi. Charakter tohoto kněžského úkonu, tj. proměny stvořených věcí a jejich navrácení Tvůrci je možný jen a pouze ve spolupráci lidského umu, tvůrčích schopností s Duchem Svatým. Viz *The experience of God : orthodox dogmatic theology*. Vol. 1, str. 4

[13](#) Analogicky Kristus - *Logos* je smysl celého kosmu.

[14](#) *The experience of God : orthodox dogmatic theology*. Vol. 2, str. 112

[15](#) *The experience of God : orthodox dogmatic theology*. Vol. 2, str. 194

[16](#) *The experience of God : orthodox dogmatic theology*. Vol. 2, str. 194

[17](#) *The experience of God : orthodox dogmatic theology*. Vol. 2, str. 196

[18](#) *The experience of God : orthodox dogmatic theology*. Vol. 2, str. 196

[19](#) Jde o koncept filosofie přírodních věd, nejde o empirickou teorii - je to pokus o výklad smyslu světa a přírodních zákonitostí.

Zdroj: getsemany.cz

Autor: Petr Miencil